

WŁAŚCIWOŚĆ WYŻSZEGO DOWÓDCY SS I POLICJI NA ZIEMIACH POLSKICH WCIELONYCH DO RZESZY

(Orzeczenie złożone Prokuraturze Najwyższego Trybunału Narodowego dla procesu b. wyższego dowódcy SS i policji w Bydgoszczy Hildebrandta).

A. Właściwość w zakresie policyjnym

1. Zarys organizacji naczelnej władzy policyjnej.

Tytuł wyższego dowódcy SS i policji wskazuje na dwie jego funkcje: w organizacji SS i w policji. Wiadomo, jak ściśle się one łączyły. Przedmiotem naszych rozważań nie jest jednak stanowisko owego dowódcy w ramach SS, lecz tylko w zakresie policyjnym i w zakresie umacniania niemieczyny. Sprawę SS poruszy się tylko ubocznie.

Na podstawie dekretu kanclerskiego z 17. VI. 1936 r. Reichsführer SS Himmler został mianowany szefem policji niemieckiej w ministerstwie spraw wewnętrznych Rzeszy. Jego tytuł służbowy brzmiał: Der Reichsführer SS und Chef der deutschen Polizei im Reichsministerium des Innern. Podlegał on osobiście i bezpośrednio (persönlich und unmittelbar) ministrowi spraw wewnętrznych. Szefowi policji niemieckiej podlegały w ramach ministerstwa spraw wewnętrznych następujące trzy urzędy (Hauptämter):

1. główny urząd bezpieczeństwa Rzeszy (Reichssicherheitshauptamt), na którego czele stał szef policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa,

2. główny urząd policji porządkowej (Hauptamt der Ordnungspolizei) z szefem policji porządkowej na czele,

3. główny urząd gospodarki i budowli (Hauptamt, Haushalt und Bauten)¹⁾.

Główny urząd bezpieczeństwa Rzeszy (Reichssicherheitshauptamt) dzielił się na siedem wydziałów (Ämter): I. Wydział spraw personalnych, II. Wydział organizacji, administracji i prawa, III. Wydział niemieckich terenów życiowych, IV. Wydział wykrywania i zwalczania przeciwników, V. Wydział zwalczania przestępczości, VI. Wydział zagraniczny, VII. Wydział badania światopoglądów²⁾.

Wydziały IV i V były identyczne z tzw. urzędem tajnej policji państwowej (Geheimes Staatspolizeiamt) i urzędem policji kryminalnej Rzeszy (Reichskriminalpolizeiamt). Werner Best w swej znanej pracy o policji niemieckiej (1941) stwierdza, że przy wykonywaniu pewnych zadań — przeważnie o charakterze wykonawczym — urzędy te w dalszym ciągu występują pod wspomnianymi nazwami, tzn. urzędu tajnej policji państwowej wzgl. urzędu policji kryminalnej Rzeszy³⁾.

Główny urząd policji porządkowej dzielił się na następujące wydziały: I. Kommando-Amt, który opracowywał wszystkie sprawy mundurowej policji porządkowej, II. urząd administracji i prawa (Amt Verwaltung und Recht), III. urząd dla spraw „Technische Nothilfe”, IV. urząd straży pożarnych i V. urząd policji kolonialnej⁴⁾.

¹⁾ Werner Best, Die deutsche Polizei, 1941, s. 51.

²⁾ Best, op. cit., s. 71—72; poza tym dokładny plan urzędu bezpieczeństwa Rzeszy w posiadaniu Instytutu.

³⁾ Best, op. cit., s. 72.

⁴⁾ Pokorny, Kommentar zum Gesetz zur Befreiung vom Nationalsozialismus und Militarismus, t. IV, s. 207; Best, op. cit., s. 67.

II. Zarząd organizacji terytorialnych władz policyjnych.

W każdym okręgu wojskowym urzędował wyższy dowódca SS i policji (Höherer SS- und Polizeiführer), któremu podlegali dwaj inspektorowie, inspektor policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa (Inspekteur der Sicherheitspolizei und des SD) oraz inspektor policji porządkowej (Inspekteur der Ordnungspolizei). Terenowa działalność policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa obejmowała następujące zadania: a) zwalczanie przeciwników politycznych, b) zwalczanie przestępczości kryminalnej, c) służbę wywiadowczą⁵⁾.

Pierwsze zadanie spełniał na szczeblu najwyższym urząd tajnej policji państwowej (= urząd IV), drugie zadanie urząd policji kryminalnej Rzeszy (= urząd V). Zadanie trzecie na owym najwyższym szczeblu wykonywały urzędy III, VI, VII (Cyprjan i Sawicki, Wyrok Norymberski, uzasadnienie co do gestapo i służby bezpieczeństwa).

Dla wykonania zadań pierwszego zakresu istniały jako policyjne urzędy terytorialne — Staatspolizeileitstellen i Staatspolizeistellen, dla zadań drugiego zakresu — Kriminalpolizeileitstellen i Kriminalpolizeistellen, dla zadań trzeciego zaś rodzaju — SD Leitabschnitte i SD Abschnitte. O ile Kriminalpolizeileitstellen i Staatspolizeileitstellen obejmowały kilka okręgów Kriminalpolizeistellen i Staatspolizeistellen⁶⁾, ⁷⁾, o tyle nazwę SD Leitabschnitt nosił taki SD Abschnitt, który znajdował się w siedzibie Reichsstatthaltera wzgl. Oberpräsidenta⁸⁾.

III. Rola wyższego dowódcy SS i policji oraz jego inspektorów.

Wyższy dowódca SS i policji, który — jak wyżej wspomniano — obejmował obszar okręgu wojskowego (Wehrkreis), był zastępcą Reichsführera SS i szefa niemieckiej policji odnośnie do wszystkich powierzonych temu Reichsführerowi zadań tak o charakterze policyjnym, jak i innym. („hinsichtlich aller von dem Reichsführer SS und Chef der deutschen Polizei wahrgenommenen Aufgaben — sowohl polizeilicher wie auch anderer Art — ...”) ⁹⁾. Według II rozp. wyk. do dekretu Hitlera o organizacji tzw. ziem wcielonych podlegał wyższy dowódca SS i policji Reichsstatthalterowi osobiście i bezpośrednio, podobnie jak Reichsführer SS i szef niemieckiej policji podlegał ministrowi spraw wewnętrznych.

Okoliczność, że wyższy dowódca SS i policji był zastępcą Reichsführera SS, jest niezwykle doniosła. Inne znaczenie ma słowo „zastępca”, gdy chodzi o to, by wyrazić, że ktoś pełni funkcję innej osoby wtedy, gdy ta jest nieobecna, inne zaś, gdy używa się tego określenia, by opisać kompetencje naczelnika policyjnej władzy terytorialnej. Werner Best, który używa słowa „vertritt” przy omawianiu właściwości wyższego dowódcy SS i policji, zaczerpnął je zapewne z nieogłoszonego dekretu czy okólnika; wiadomo bowiem, że tajne okólniki są najbardziej ważnym przyczynkiem do organizacji policji niemieckiej¹⁰⁾. W danym przypadku

⁵⁾ Best, op. cit., s. 32 nast.

⁶⁾ Best, op. cit., s. 61.

⁷⁾ Best, op. cit., s. 62, inaczej w dekreście Reichsführera SS z 7. XI. 1939 r. w sprawie organizacji tajnej policji państwowej na ziemiach wcielonych do Rzeszy, Ministerialblatt des Reichs- und Preussischen Min. des Innern 1939, s. 2291; autor oparł się na dekreście z 7. XI. 39 r.

⁸⁾ Best, op. cit., s. 63 i 65.

⁹⁾ Best, op. cit., s. 51.

¹⁰⁾ Por. uwagi Besta o niepisanym prawie policyjnym, op. cit., s. 26.

słowo „zastępca” oznacza, że wyższy dowódca SS i policji reprezentuje Reichsführera SS i szefa niemieckiej policji i kieruje z jego ramienia całą działalnością policyjną. Jest on zatem „alter ego” Reichsführera SS i szefa niemieckiej policji. To samo wynika z tego, co Best mówi w innym miejscu: „Łączne kierownictwo niemieckiej policji spoczywa — jeśli chodzi o całą Rzeszę — w rękach Reichsführera SS i szefa niemieckiej policji, a — co do określonych okręgów (bestimmte Bereiche) — w rękę wyższego dowódcy SS i policji¹¹⁾”.

Co do zastępstwa w zakresie innych zadań, jak zadania policyjne, to Best wzgl. odnośny przepis tajnego rozporządzenia, który on cytuje, pojmował przez to zadania z zakresu SS wzgl. funkcje dotyczące umocnienia niemieczyny.

Wyższemu dowódcy SS i policji podlegał inspektor policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa jako jego główny współpracownik w zakresie, dla którego inspektor ten jest właściwy. W tym też zakresie inspektor zastępował wyższego dowódcę SS i policji w przypadku jego nieobecności („die Inspekture der Sicherheitspolizei und des SD unterstehen dem Höheren SS- und Polizeiführer an ihrem Dienstsitze ihres Bereiches als Hauptmitarbeiter für ihren Aufgabenbereich und vertreten ihn insoweit bei Abwesenheit¹²⁾”).

Tymi samymi słowy przedstawia Best zależność inspektora policji porządkowej od wyższego dowódcy SS i policji: „Die Inspekture der Ordnungspolizei unterstehen dem Höheren SS- und Polizeiführer an ihrem Dienstsitze ihres Bereiches als Hauptmitarbeiter für ihren Aufgabenbereich und vertreten ihn insoweit bei Abwesenheit¹³⁾”. To potwierdza nasz wyżej już podany wniosek, że Best opisuje organizację policji niemieckiej nie własnymi słowami, lecz cytuje (bez podania źródła) przepisy tajnych niemieckich rozporządzeń. Z tego właśnie względu praca dra Wernera Besta cieszyła się wielką powagą i była wielokrotnie przez autorów niemieckich cytowana.

Właściwość inspektorów policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa opisuje Best w ten sposób: „Inspektorzy policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa są osobistymi pełnomocnikami szefa policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa w zakresie ich zadań i przywódcami, opiekunami oraz wychowawcami podległych im członków policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa. Nie są oni władzą policyjną wykonawczą i nie opracowują sami spraw; zadaniem ich jest raczej czuwać nad pracą podległych im placówek urzędowych policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa i pracą tą jednolicie kierować. Poza tym na mocy specjalnych przepisów opracowują zagadnienia personalne, dyscyplinarne i szkoleniowe oraz wykonują pewne zadania administracyjne” (jest możliwe, że Best ma tutaj na myśli funkcję inspektorów w zakresie wysiedlania ludności polskiej). „We wszystkich przypadkach, w których konieczna jest wspólna akcja tajnej policji państwowej, policji kryminalnej i służby bezpieczeństwa dla wykonania pewnych zadań, inspektor policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa obejmuje osobiste kierownictwo rozkazodawcze¹⁴⁾”.

Obok tego zadaniem ich jest troska o ścisłą współpracę z władzami administracyjnymi i władzami wojskowymi. Z jednej strony mogą oni zwracać władzom administracyjnym uwagę na konieczność wydania pewnego zarządzenia, z drugiej strony są obowiązani wykonywać polecenia Reichsstatthaltera wzgl. Ober-

¹¹⁾ Best, op. cit., s. 50.

¹²⁾ Best, op. cit., s. 73.

¹³⁾ Best, op. cit., s. 68.

¹⁴⁾ Best, op. cit., s. 72.

präsidenta, o ile, te polecenia nie sprzeciwiają się ogólnym czy szczególnym zarządzeniom szefa policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa; w razie konfliktu należy zażądać decyzji tego ostatniego¹⁵⁾.

Inspektor policji porządkowej (wg cytowanej już pracy Wenera Besta) sprawował nadzór służbowy nad całą policją mundurową (policją ochronną Rzeszy i gmin, żandarmerią, zmotoryzowaną żandarmerią, policją ogniową), w szczególności czuwał nad ich wyszkoleniem. Na podkreślenie zasługuje to, że inspektor policji porządkowej przewodził podległej mu policji „bei landespolizeilichem Grosseinsatz”¹⁶⁾ i że inspektor policji bezpieczeństwa obejmował osobiste dowództwo przy wspólnej akcji tajnej policji państwowej, policji kryminalnej i służby bezpieczeństwa, jak już wyżej wspomniano. Wyższy dowódca SS i policji dowodził w takich akcjach, gdy chodziło o wspólne działanie Waffen SS, Allgemeine SS, policji porządkowej, policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa¹⁷⁾.

Wyższy dowódca SS i policji kierował też wspólnymi przygotowaniem SS, policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa oraz policji porządkowej, które służyły wykonywaniu zadań „obrony” Rzeszy¹⁸⁾.

Rozkazy wszystkich działów służby SS i policji szły przez wyższego dowódcę SS i policji jako dowódcę terenowego SS i policji, przy czym jednak ze względu na celowości w znacznym stopniu istniał bezpośredni kontakt między głównym urzędem danego działu służby a urzędami terenowymi („Die Befehlswege aller Dienstzweige der SS und der Polizei umfassen den Höheren SS- und Polizeiführer als den „Gebietsbefehlshaber“ der SS und der Polizei, wenn auch aus Gründen der Zweckmäßigkeit weitgehend unmittelbarer Dienstverkehr zwischen dem Hauptamt des einzelnen Dienstzweiges und den für diesen Dienstzweig tätigen Einrichtungen besteht”¹⁹⁾).

Z tych rozważań wynika nadrzędna rola wyższego dowódcy SS i policji w kierownictwie policją na terenie okręgu wojskowego. Z tego względu był on też zwierzchnikiem tzw. Selbstschutzu, tymczasowej organizacji policyjnej, złożonej z volksdeutschów, czynnej w pierwszych miesiącach okupacji. Kompetencja wyższego dowódcy SS i policji była tak szeroka, że pozwalała na ingerencję we wszystkie działy policji na podległym mu terenie; nie mógł on oczywiście zmieniać rozkazów, które inspektor policji bezpieczeństwa wzgl. inspektor policji porządkowej otrzymali bezpośrednio od swoich szefów z głównego urzędu bezpieczeństwa Rzeszy wzgl. głównego urzędu policji porządkowej. Fakt, że przewodził całej policji danego okręgu wojskowego, nakazuje mniemać, że był o takich rozkazach informowany, co umożliwiało mu zwrócić się bezpośrednio do Reichsführera SS i szefa niemieckiej policji, gdy uważał odnośne rozkazy za niecelowe. To samo dotyczy przypadku, gdy rozkazy z berlińskiej centrali szły wprost do Staatspolizeistellen²⁰⁾. Był on przecież jako zastępca Reichsführera SS i szefa policji stróżem tego, by nakazana przez tego naczelnego szefa linia polityczna była przestrzegana. Jeśli instrukcja berlińskiej centrali

¹⁵⁾ Best, op. cit., s. 73; Best pisząc o stosunku tego inspektora do władz administracyjnych powtarza niemal dosłownie przepis dekretu Himmlera z 7. XI. 39 r. w sprawie organizacji tajnej policji państwowej.

¹⁶⁾ Best, op. cit., s. 68.

¹⁷⁾ Best, op. cit., s. 51.

¹⁸⁾ Best, op. cit., s. 51.

¹⁹⁾ Best, op. cit., s. 108.

²⁰⁾ Pokorny, op. cit. jak pod 4), t. IV, s. 298, tabela pt. Befehlsgebung der Staatspolizei.

miała charakter ogólny, nadawał im swoimi rozkazami konkretną treść. Jest oczywiste, że ten charakter wyższego dowódcy SS i policji zakładał, by między Reichsführerem SS i szefem niemieckiej policji a jego terytorialnym zastępcą istniała więź głębokiego, osobistego zaufania.

B. Właściwość w zakresie umacniania niemieczyzny.

I. Reichsführer SS jako komisarz dla umocnienia niemieczyzny.

Dekretem Hitlera z 7. X. 1939 r. Reichsführer SS i szef niemieckiej policji został mianowany komisarzem Rzeszy dla umocnienia niemieczyzny. „Skutki Wersalu w Europie — mówił Hitler na wstępie — zostały usunięte. Tym samym Rzesza Wielkoniemiecka może przyjąć Niemców, którzy dotychczas żyli na obczyźnie, w swoje granice i w ten sposób w ramach swych granic ich osiedlić, by osiągnąć lepsze linie podziału między narodowościami. Wykonanie tego zadania powierzam Reichsführerowi SS...”

Według moich dyrektyw do kompetencji Reichsführera SS należy 1. sprowadzić do Rzeszy i ostatecznie tu osiedlić obywateli niemieckich i volksdeuschów, którzy do tego się nadają, 2. wyłączyć szkodliwy wpływ obcych pod względem narodowościowym odłamów ludności, które stanowią niebezpieczeństwo dla Rzeszy i niemieckiej wspólnoty narodowej, 3. utworzyć nowe niemieckie tereny przesiedleńcze przez przesiedlenie, w szczególności przez osiedlenie wracających do Rzeszy obywateli niemieckich i volksdeuschów.

Reichsführer SS ma prawo wydawać wszystkie dla wykonania tych zadań konieczne ogólne rozporządzenia i zarządzenia administracyjne.

Celem wykonania zadań powierzonych Reichsführerowi SS w ustępie I nr 2 Reichsführer SS może jednostronnie odłomom ludności przydzielać określone tereny...²¹⁾

Nowymi terenami osiedleńczymi miały być w szczególności ziemie polskie, które wcielono do Rzeszy.

Organizacja urzędu Reichsführera SS jako komisarza dla umocnienia niemieczyzny podlegała w toku wojny zmianom, których z powodu braku źródeł nie można dokładnie przedstawić. W r. 1939 i 1940 komisariat umocnienia niemieczyzny dzielił się na następujące 6 wydziałów: I. Wydział planowania. II. Wydział akcji osadniczej (Lenkung des Menscheneinsatzes), III. Wydział wyrównania szkód. IV. Wydział finansowy. V. Centralny urząd ziemski (Zentralbodenamt), VI. Wydział, którego zadaniem było utrzymać łączność z urzędami i placówkami, które przeprowadzały akcję osiedleńczą w terenie²²⁾.

Później, a mianowicie w r. 1941, utworzono w ramach komisariatu Stabshauptamt, na którego czele stał SS Brigadeführer Greifelt (odpowiadał on wiosną 1948 r. przed wojskowym trybunałem norymberskim). Przy owym Stabshauptamt powstał po wydaniu rozporządzenia o niemieckiej liście narodowej z 4. III. 1941 r. najwyższy trybunał dla spraw narodowościowych (Oberster Prüfungshof)²³⁾. Stabshauptamt rozpadł się na kilka wydziałów. Sprawy tzw. Men-

²¹⁾ Haupttreuhandstelle Ost, Materialsammlung, s. 29 (I. Z. Dok. I — 207).

²²⁾ Greifelt, Die Festigung des deutschen Volkstums in den eingegliederten Ostgebieten, Deutsche Verwaltung 1940.

²³⁾ Richtlinien über die Zusammensetzung und das Verfahren des Obersten Prüfungshofes z 31. X. 1941 r. (I. Z. Dok. I — 107, Dok. 20).

scheneinsatz, a więc głównie osiedlanie Niemców, należały do wydziału I²³⁾. Poza tym istniał Hauptamt Volksdeutsche Mittelstelle. Volksdeutsche Mittelstelle była z początku urzędem, stworzonym przez Reichsführera SS, lecz organizacyjnie stojącym poza ramami komisariatu. Urząd ten zajmował się rejestracją volksdeutschów, którzy mieli być przesiedleni do Rzeszy, oraz ich transportem do Rzeszy. W związku z wcieleniem Volksdeutsche Mittelstelle do komisariatu kompetencja tego urzędu wzgl. wydziału uległa — jak się wydaje — rozszerzeniu²⁵⁾.

II. Rola wyższego dowódcy SS i policji jako pełnomocnika komisarza dla umocnienia niemieczyny.

Wkrótce po powstaniu komisariatu dla umocnienia niemieczyny wyżsi dowódcy SS i policji na ziemiach polskich wcielonych do Rzeszy zostali pełnomocnikami Reichsführera SS w tej dziedzinie²⁶⁾. Do ich sztabu należeli przedstawiciele wydziałów drugiego, trzeciego i piątego komisariatu, a więc wydziału kierowania akcją osiedleńczą (Lenkung des Menscheneinsatzes), wydziału wyrównywania szkód, a wreszcie wydziału zwanego centralnym urzędem ziemskim. W 1944 r. urząd pełnomocnika w Poznaniu składał się z następujących wydziałów (Hauptabteilungen): I. Menscheneinsatz, II. Bodenamt, III. Wirtschaft, IV. Landwirtschaft i dodatkowego głównego wydziału planowania (Planung). Organizacja wewnętrzna ulegała w ciągu okupacji pewnym zmianom²⁷⁾.

O kompetencji wyższego dowódcy SS i policji na terenie okręgu „Danzig-Westpreussen” i „Kraju Warty” mówi instrukcja Himmlera z 3. XI. 1939 r. w sprawie przesiedlania Niemców z krajów bałtyckich. Himmler rozdzielił szczegółowo funkcje między różne urzędy. Dosłownie: „Volksdeutschów osiedli się najpierw tymczasowo na okres zimowy i zatrudni się ich w majątkach rolnych i przedsiębiorstwach rzemieślniczych oraz jako urzędników służby publicznej itd. Wykonanie odnośnych zarządzeń jest rzeczą Reichsstatthalterów wzgl. przydanych im pełnomocników Reichsführera SS. SS-Gruppenführerów Hildebrandta i Koppego...”²⁸⁾ Przy przesiedlaniu Niemców z Besarabii i Bukowiny Himmler w zarządzeniu 21/II z 20. VIII. 1940 stwierdza, że szef policji bezpieczeństwa przeprowadza wysiedlenia, które mają opróżnić miejsca dla nowych przybyszów, do właściwości Reichsstatthalterów zaś należy osiedlanie (Niemców z Besarabii przeznaczono na okręg „Danzig-Westpreussen” i „Kraj Warty”, a Niemców

²³⁾ Powyższe wnioski zostały wysnute z tytułów, które noszą dwa tomy rozporządzeń Reichsführera SS jako komisarza dla umocnienia niemieczyny. Przy tomie zasadniczym wydanym w grudniu 1940 podano, że wydał go wydział I komisariatu, przy dodatku z września 1941, że wydał go Stabshauptamt, Hauptabteilung I. Nazw dalszych wydziałów nie dało się dotąd ustalić. Wspomniane wyżej rozporządzenia wydano pod łącznym tytułem „Der Menscheneinsatz” (I. Z. Dok. I — 180).

²⁵⁾ Patrz zarządzenia Himmlera z dnia 3. XI. 1939 i 20. VIII. 1940 w zbiorze dokumentów pt. Der Menscheneinsatz (I. Z. Dok. I — 180).

²⁶⁾ II rozp. wykonawcze do dekretu Hitlera o organizacji ziem wcielonych do Rzeszy.

²⁷⁾ Greifelt, op. cit. jak pod 22); o organizacji urzędu pełnomocnika w Poznaniu patrz niemiecki zapisek z 5. X. 1944; według niego wydziały II i IV uległy połączeniu (I. Z. Dok. I — 305).

²⁸⁾ Der Menscheneinsatz, s. 14 (I. Z. Dok. I — 180).

z Bukowiny na Śląsk). Wykonanie akcji osiedleńczej jest rzeczą właściwych dowódców SS i policji²⁹⁾.

To, że — jak wyżej stwierdzono — szef policji bezpieczeństwa w Berlinie miał przeprowadzać wysiedlenie, oznacza, że miał on działać w tym przypadku przez swego inspektora policji bezpieczeństwa. Ten inspektor zaś podlegał wyższemu dowódcy SS i policji. Gdy Himmler mówi o roli szefa policji bezpieczeństwa, to chce przez to wyrazić, że ten szef wydaje zasadnicze instrukcje. Kompetencja wyższego dowódcy SS i policji ma charakter nadzorczy. Inaczej przedstawia się sprawa osiedlania Niemców. Wspomniana instrukcja Himmlera z 20. VIII. 1940 roku stwierdza, że wyżsi dowódcy SS i policji są w tej dziedzinie pod zwierzchnictwem Reichsstatthalterów zasadniczym organem. Przy wyższym dowódcy SS i policji istniał sztab osiedleńczy (Ansiedlungsstab), któremu podlegały sztaby terenowe (Arbeitsstäbe). Organizacja akcji wysiedleńczej i osiedleńczej w tzw. „Kraju Warty” odpowiada zasadom, wyrażonym we wspomnianej instrukcji. W „Kraju Warty” urząd wysiedleńczy nosił najpierw nazwę: Inspekteur der Sicherheitspolizei und des SD, Umwandererzentralstelle Posen, od 21. V. 1940 r. nazwę nieco inną: Der Chef der Sicherheitspolizei und des SD, Umwandererzentralstelle Posen. Te nazwy spotyka się zwykle na blankietach korespondencyjnych³⁰⁾. Wyjątkowo widnieje obszerniejszy tytuł: Der Höhere SS- und Polizeiführer, Der Inspekteur der Sicherheitspolizei und des SD. Natomiast co do akcji osiedleńczej wyższy dowódca SS i policji używa stale określenia: Der Höhere SS- und Polizeiführer, Ansiedlungsstab Posen³¹⁾. Tak z instrukcji Himmlera z 20. VIII. 1940 r., jak i z użytych blankietów korespondencyjnych należałoby wnioskować, że wyższy dowódca SS i policji stał „bliżej” akcji osiedleńczej niż wysiedleńczej. Innymi słowy: Inspektor policji bezpieczeństwa, który otrzymywał zasadnicze instrukcje od szefa tejże policji w Berlinie, pozostawał tylko pod nadzorem służbowym wyższego dowódcy SS i policji, podczas gdy akcję osiedleńczą przeprowadzał sam wyższy dowódca SS i policji.

To jest wniosek — należy z naciskiem podkreślić — wysnuty z instrukcji Himmlera z 20. VIII. 1940 r. oraz akt dotyczących „Kraju Warty”. Instrukcja Himmlera w sprawie wysiedlania nie była jednak ściśle przestrzegana w okręgu „Danzig-Westpreussen”. Z sprawozdania dra Duckarta złożonego w dniu 14 V. 1941 r. na konferencji landratów i nadburmistrzów bydgoskiego okręgu rejencyjnego (w posiedzeniu tym brał też udział prezydent policji Bydgoszczy) wynika że sztab osiedleńczy zajmuje się też wysiedleniem³²⁾. Wyraźnie stwierdza to prezydent rejencji bydgoskiej w sprawozdaniu z 5. I. 1942 r. „Wysiedlanie Polaków z ich przedsiębiorstw i mieszkań w mieście i na wsi celem osiedlenia Niemców z Besarabii i innych niemieckich przesiedleńców wykonuje sztab osiedleńczy (Ansiedlungsstab) „Danzig-Westpreussen”³³⁾. A więc tak wysiedlanie jak osiedlanie było rzeczą sztabu osiedleńczego i sztabów terenowych (Arbeitsstäbe).

Ekspozyturami centralnego urzędu ziemskiego komisariatu w Berlinie były urzędy ziemskie (SS-Bodenämter) w Gdyni, Poznaniu, Katowicach i Ciechano-

²⁹⁾ Der Menscheneinsatz s. 32 (I. Z. Dok. I — 180).

³⁰⁾ Pisma z dnia 7. III. 1942 i 10. XI 1942 (I. Z. Dok. I — 122).

³¹⁾ Monatsbericht der Umwandererzentralstelle Litzmannstadt (I. Z. Dok. I — 213, s. 9); Hofzuweisungsliste (I. Z. Dok. I — 25). (I. Z. Dok. I — 122, s. 11 i 19).

³²⁾ Protokół z posiedzenia z dnia 14. V. 1941, s. 4 (I. Z. Dok. I — 107, dokument 5).

³³⁾ Sprawozdanie z 5. I. 1942, s. 10 (I. Z. Dok. I — 107, dokument 4).

wie, które zapewne bezpośrednio (a nie przez inspektora policji bezpieczeństwa) podlegały wyższemu dowódcy SS i policji. Owe SS-Bodenämter odgrywały podobną rolę jak terenowe urzędy powiernicze głównego urzędu powierniczego wschodu (Treuhandstellen der Haupttreuhandstelle Ost).

Według rozporządzenia z 17. IX. 1940 r. o traktowaniu majątku polskiego Reichsführerowi SS podlegały dla zajęcia i konfiskaty majątki rolne, a głównemu urzędowi powierniczemu wschodu reszta nieruchomości i przedsiębiorstw³⁴⁾. Kompetencję Reichsführera SS wykonywały właśnie owe SS-Bodenämter, odgrywały one zasadniczą rolę przy obrocie tymi nieruchomościami³⁵⁾.

Rozporządzenie z 17. IX. 1940 r. rozgranicza kompetencję w sprawie orzekania zajęć i konfiskat między główny urząd powierniczy i komisarza Rzeszy dla umocnienia niemieczyny. Już dziewięć miesięcy przedtem zajmował się tą sprawą tajny dekret Reichsführera SS z 16. XII. 1939 r. Ten dekret jest o tyle ważny, że Reichsführer SS nałożył na wyższych dowódców SS i policji obowiązek czuwania nad tym, by niepowołane urzędy nie zajmowały polskiego mienia i w ten sposób nie zdeorganizowały tej akcji³⁶⁾. Dla utrzymania łączności z głównym urzędem powierniczym wschodu Reichsführer SS ustanowił przy wyższych dowódcach SS i policji łączników dla terenowych urzędów powierniczych³⁷⁾.

Poza kompetencją w zakresie wysiedlania Polaków, osiedlania Niemców, zajmowania i konfiskaty mienia polskiego, przysługiwały wyższemu dowódcy SS i policji również uprawnienia w dziedzinie niemieckiej listy narodowej. A mianowicie wyższy dowódca SS i policji albo inna osoba delegowana przez Reichsführera SS należeli do centralnego urzędu niemieckiej listy narodowej przy Reichsstathalterze, co wynika z okólnika ministra spraw wewnętrznych Rzeszy z 13. III. 1941 roku³⁸⁾. Komplet z dziewięciu osób załatwiał w centralnym urzędzie niemieckiej listy narodowej odwołania od orzeczeń okręgowego urzędu niemieckiej listy narodowej przy prezydencie rejencji.

Wyższy dowódca SS i policji nadzorował podległe mu urzędy przy stosowaniu okólników w sprawie niemieckiej listy narodowej. Dnia 16. II. 1942 r. Himmler zarządził, by Staatspolizeistellen nakazywały osobom pochodzenia niemieckiego, które nie chcą stawić wniosku o wpis na niemiecką listę narodową, złożenie takiego wniosku, a po bezskutecznym upływie 8 dni przekazywały oporne jednostki do obozu koncentracyjnego. W terenie nie wykonywano należycie tego zarządzenia, wobec czego interweniował wyższy dowódca SS i policji. Wynika to z pisma inspektora policji bezpieczeństwa w Gdańsku z dnia 3. IV. 1942 r. skierowanego do Staatspolizeistellen i SD-Abschnitte: „Wyższy dowódca SS i policji Gdańsk-Prusy Zach., pełnomocnik komisarza Rzeszy dla umocnienia niemieczyny, donosi mi, że przy wykonywaniu wyżej wymienionego zarządzenia ujawniły się pewne niedociągnięcia, a mianowicie komisarze urzędowi wzgl. landraci

³⁴⁾ Pospieszalski, Polska pod niemieckim prawem, Instytut Zachodni 1946, s. 84.

³⁵⁾ Buchholz-Wolany, Zum Grundstücksrecht in den eingegliederten Ostgebieten, Deutsches Recht, Wochenausgabe, 1941, s. 686, w szczególności s. 832, 833 i 835.

³⁶⁾ Erlass des Reichsführers SS z 16. XII. 1939, HTO - Materialsammlung, s. 10—11 (I. Z. Dok. I — 207).

³⁷⁾ Erlass des Reichsführers SS z 10. XI. 1939, HTO - Materialsammlung, s. 8—9 (I. Z. Dok. I — 207).

³⁸⁾ Tekst w Izdebski, Niemiecka lista narodowa na Górnym Śląsku, Instytut Śląski, s. 126.

zglaszają placówkom tajnej policji państwowej... takie osoby, których nie można uznać za osoby pochodzenia niemieckiego”³⁹⁾). Inspektor policji bezpieczeństwa poucza podległe placówki, że praktyki tej należy zaniechać.

Wreszcie przysługiwali wyższemu dowódcy SS i policji uprawnienia w zakresie akcji niemieczenia osób wpisanych do grupy IV niemieckiej listy narodowej. Sprawę tę reguluje okólnik Reichsführera SS z 16. II. 1942 r.⁴⁰⁾. Wyżsi dowódcy SS i policji są właściwi dla przesiedlania osób zapisanych do grupy 4 niemieckiej listy narodowej do Rzeszy. Nie należało przesiedlać osób społecznych i obciążonych dziedzicznie, oraz osób obciążonych pod względem politycznym. Wyżsi dowódcy SS i policji (inspektorzy policji bezpieczeństwa) mieli podawać nazwiska tych osób do wiadomości właściwej Staatspolizeistelle, która miała je umieszczać w obozie koncentracyjnym. Akcja przesiedleńcza do Rzeszy z uwagi na trudności wojenne miała niewielkie rozmiary. Majątek osób wpisanych do grupy 4 pozostawał w dalszym ciągu zajęty. Można było na koszty utrzymania i inne ważne wydatki zezwolić na wypłatę pewnych sum. Wysokość tych sum oznaczał wyższy dowódca SS i policji. Innę doniosłe uprawnienia przysługiwali wyższemu dowódcy SS i policji po osiedleniu osób z grupy 4 w tzw. Starej Rzeszy. Zagadnienie to wykracza poza ramy niniejszej pracy, ponieważ chodzi nam tylko o ustalenie właściwości wyższego dowódcy SS i policji na ziemiach polsk. wcielonych do Rzeszy. Pod koniec okupacji w sierpniu 1944 Himmler wydał okólnik w sprawie rozdziału kompetencji między główn. urzędem dla spraw narodowościowych przy kierownictwie partii i podległymi temu urzędowi placówkami terenowymi a pełnomocnikami dla umocnienia niemieczyny, na którego podstawie polityczne kierownictwo i opieka nad osobami zdatanymi do niemieczenia, przesiedleńcami, małżeństwami mieszanymi i członkami grupy 3 i 4 niemieckiej listy narodowej miały należeć do partyjnych urzędów dla spraw narodowościowych (patrz Doc. Occ. Teut. IV, s. 237)⁴¹⁾.

³⁹⁾ Pismo inspektora policji bezpieczeństwa z 3. IV. 1942 (I. Z. Dok. I — 143).

⁴⁰⁾ Tekst w Izdebski, Niemiecka lista narodowa na Górnym Śląsku, Instytut Śląski, s. 173; szczegóły w piśmie Reichsführera SS z 1. VII. 1942 (I. Z. Dok. I — 143).

⁴¹⁾ Zasadnicze ustępy wspomnianego okólnika Himmlera z 16. VIII. 1944 (Reichsverfügungsblatt NSDAP, Parteikanzlei, Ausgabe A, München, 28. IX. 1944 — I. Z. Dok. I — 300) brzmią jak następuje:

Der Reichsführer-SS, Beauftragter der NSDAP für alle Volkstumsfragen... 1. Nach dem Aufbau des Hauptamtes für Volkstumsfragen und seiner fachlich nachgeordneten Dienststellen geht die politische Führung und Betreuung der Wiedereindeutschungsfähigen, der Umsiedler, der Absiedler aus Luxemburg, Elsass und Lothringen, der Slowenenabsiedler, der Mischehen, der Angehörigen der Abteilung 3 und der Abteilung 4 der Deutschen Volksliste nunmehr auf die Hoheitsträger über, die sich bei dieser Aufgabe in erster Linie der nachgeordneten Dienststellen des Hauptamtes für Volkstumsfragen bedienen. 2. Die von mir in meiner Eigenschaft als Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums eingesetzten Beauftragten haben daher künftig das für ihre Arbeit notwendige Einvernehmen mit einzelnen Dienststellen und den Gliederungen der NSDAP, über die Hoheitsträger bzw. über deren Ämter für Volkstumsfragen herbeizuführen, die ihrerseits die entsprechenden Parteidienststellen beteiligen. 3. Meine Beauftragten bestimmen den Ansatz und notfalls erforderliche Umsetzungen der angeführten Personengruppen. Sie bearbeiten hauptverantwortlich alle Anfragen und Vorschläge über deren staatsrechtliche Stellung; ausserdem regeln sie die materielle und finanzielle Unterstützung... Poza tymi śladami

Tak przedstawia się właściwość wyższego dowódcy SS i policji na podstawie znanych rozporządzeń i zarządzeń. Wynika z nich, że zasługiwał on w pełni na tytuł pełnomocnika komisarza Rzeszy dla umocnienia niemieczyny. Odtworzenie zupełnie jasnego obrazu kompetencji wyższego dowódcy SS i policji nie jest łatwe, gdyż sprawę tę normowały tajne okólniki, z których nie wszystkie są znane. Poza tym wydaje się, że obraz ten w rzeczywistości nie posiadał ostro zarysowanych brzegów.

Karol M. Pospieszalski

O POCHODZENIU DZISIEJSZEJ LUDNOŚCI MIASTA WROCŁAWIA¹⁾

Pochodzenie obecnych mieszkańców Wrocławia, ludności polskiej, która zamieszkała zarówno w ciasnych i ciemnych kamienicach czynszowych śródmieścia — wyspach wśród ruin — jak i jasnych willach i wielkich nowoczesnych blokach zielonych przedmieść tego miasta, wyjaśnia wiele spraw związanych z jego charakterem. Wrocław, jedno z największych miast polskich, w którym już tyle zostało zrobione i tyle pozostało do zrobienia, został zaludniony niezmiernie szybko pomimo trudnych warunków w ramach wielkiej akcji osadniczo-przesiedleńczej trwającej od r. 1945.

To wielkie miasto kilkusettyśczne ma zupełnie szczególną strukturę ludnościową, która jest wynikiem napływu w bardzo krótkim przeciągu czasu znacznych zespołów ludności z różnych regionów Polski. Ludność miejscowa, czyli tzw. autochtoni stanowią niewielką część dawnej ludności Wrocławia. Przewagą zaś jego mieszkańców stanowi ludność, która napłynęła z różnych stron kraju, ze wszystkich województw polskich, oraz ludność repatriowana z Z. S. S. R. i różnych krajów europejskich i pozaeuropejskich. Skład ludnościowy Wrocławia przedstawia się więc niesłychanie różnorodnie.

Skalę różnic w składzie ludności powiększa fakt, iż napłynęła ona zarazem z wszelkich typów osiedli, a więc tak samo ze wsi jak i z małych miasteczek, oraz ze średnich i dużych miast.

Cztery kategorie mieszkańców miasta Wrocławia

Klasyfikując jak najogólniej ludność Wrocławia według jej pochodzenia regionalnego rozróżnia się cztery zasadnicze grupy:

1. przesiedleńcy z Polski centralnej i dawnych województw zachodnich
2. repatrianci
3. reemigranci z krajów europejskich i spoza kontynentu
4. ludność miejscowa czyli tzw. autochtoni.

kompetencji wyższego dowódcy SS i policji są następujące dokumenty: pismo z 11. VI 1943 (w sprawie stosunków towarzyskich członków grupy 3 i 4 niemieckiej listy narodowej z Polakami — I. Z. Dok. I — 213) oraz pismo z 7. III. 1944 (w sprawie niewłaściwego ujęcia sprawozdania z przemówienia kierownika partyjnego urzędu dla spraw narodowościowych w „Ostdeutscher Beobachter” w notatce pt. Haltung im Volkstumskampf — I. Z. Dok. I — 214).

¹⁾ W artykule tym są pokrótce referowane niektóre wyniki badań socjograficznych nad składem ludnościowym miasta Wrocławia zleconych przez Główny Urząd Planowania Przestrzennego, a wykonanych przez Sekcję Socjologiczną Instytutu Śląskiego w latach 1947/48.